

Tanulmány

A MAGYAR POLITIKAI SKIZOFRÉNTIA FELOLDÁSI KÍSÉRLETEI – ÖTVEN ÉVE HALT MEG SZEKFŰ GYULA

Dénes Iván Zoltán

az Academia Europaea tagja, a történettudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszék, kutatócsoport-vezető
Bibó István Szellemi Műhely, Budapest – deniz@iti.mta.hu

Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883–Budapest, 1955), a nagyhatású történétíró, ideológus és publicista fél évszázada hunyt el. Életműve máig vitatott, megítélése a különböző és változó szellemi divatáramlatokban igen eltérő. Halála után, az 1950-es évek közepétől az 1960-as évek első feléig az ellenforradalmi rendszer konzervatív, Habsburg-párti, reakciós, szellemtörténész történétírójaként bélyegezték meg. Az 1950/60-as évek fordulóján a Molnár Erik nevéhez fűződő – a függetlenségi mozgalmakat alá és a Habsburg Birodalmat felértékelő – nemzet- és abszolutizmus-értelmezés és annak vitája közvetve rehabilitálta tételeit. Az 1970/80-as évek történétírása pedig már a polgári tudományosság romantikus nacionalizmussal szembe álló, igényes, realista képviselőjeként mutatta be.

Most, az évforduló alkalmából összehasonlításra vállalkozom. Arra keresem a választ, hogy milyen jellegűek voltak és hogyan kapcsolódtak egymáshoz három történelmi elbeszélésbe ágyazott kollektív identitásprogram nemzetfogalmi. Mindhárom konstrukció a *nemzeti alkati-diskurzus*

etnokulturális beszédmódjának sajátosságait viselte magán, kettő annak paradigmatisztikus része és alakítója volt, a harmadik pedig a diskurzus lezárójának tekinthető. A szerzők: *Szekfű Gyula*, *Németh László* (Nagybánya, 1901–Budapest, 1975), a nagy életművet hátrahagyó – máig hitviták keresztútjében álló – író, és *Bibó István* (Budapest, 1911–1979), a 20. század legnagyobb magyar demokrata politikai gondolkodója. A történétíró *nagymagyar-kismagyar-út*-ja, az író *mélymagyar-hígmagyar-jöttmagyar* tipológiája és a politikai gondolkodó „*tűlfeszült lényeglátók – hamis realisták*” szembeállítás a magyar szellemi és politikai élet (és az újkori magyar történelem) háromféle értelmezését, nemzetfogalmát és identitásprogramját jelölte. Ezeket fogom rekonstruálni, értelmezni és összehasonlítani egymással.

I

Szekfű Gyula *nagymagyar úton* azt a koncepciót értette, amelynek hívei felülemelkednek a „*kuruc-labanc*”, *keleti–nyugati*, *Habsburg-ellenes – Habsburg-barát* ellentétben, hiszen szerinte ennek a felfogásnak a

lényege a magyar állam integritása, annak helyreállítása. Arról – konkrét összefüggésekben – viszont mindig az derült ki, hogy a *nagymagyar út* nemcsak a *kismagyar út* ellentéte, hanem egyúttal a magyar állam integritása és fenntartása szempontjából a kívánatos koncepció és magatartás. A *nagymagyar út* tehát nem egy ellentét egyik pólusa, hanem egyszerre jelöli a *kismagyar út* kizárását, tagadását, és az ellentétben való felülemelkedést. Az ellentétben felülemelkedés tehát – furcsa módon – az ellentét egyik pólusának a tagadásával azonos. A *kismagyar út* ugyanis a 16–17. században a magyar állam teljes integritását feladó, sérelmi, Erdélyre, a protestantizmusra és a törökre támaszkodó, Habsburg-ellenes kurucság, majd a 19. században a magyar liberalizmus sérelmi kurucsága, illetve a 20. században a balkáni államok közé süllyesztő turanizmus kurucsága. Jelentése: *a mindenkori népszerű és felelőtlen demagógia, az érzelmi politizálás, a szenvedélyek elszabadulása*, amely kizárja a *felelős politizálás* lehetőségét, lerombolja annak eredményeit. A történelmi állam integritását biztosító kívánatos *nagymagyar út* és az integritást kockáztató, azt aláásó *kismagyar út* ellentétében szinte mindig az utóbbi van erősebb pozícióban, hiszen a közvélemény éretlen, s emiatt sokkal inkább lehet hatni érzelmeire, mint ítélőképességére. Holott a *nagymagyar út* hívei által képviselt történelmi állam az, amely keretet, szerveződést és tartalmat ad a nemzetnek, biztosítja annak létét és nevelődését. A történelmi állam ugyanis nemcsak a nemzet létezésének a feltétele, hanem a fogalom lényege.

Szekfű számára a *kismagyar út* ellenségkép, a *nagymagyar út* pedig a kívánatos politikát megtestesítő önkép volt. Az ellentétpár a múltba visszavetített, a jót és a rosszat képviselő, időtlenné merevített séma, amelyben a rosszat a magyarság bűneit megtestesítő barbár és emocionális *Kelet*, a jót pedig a Habsburgokkal és a – velük való

megegyezés terhét és felelősségét vállaló – magyar arisztokratákkal azonosított civilizált, racionális *Nyugat* képviseli. A séma eredetileg Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi, 1715–1735* című könyve körül 1914-ben kirobbant politikai botrány kulcsélményének hátrító és megbélyegző értelmezése volt. A történetíró ezt az értelmezést később a változó viszonyokhoz adaptálta. Ez volt az a lélektani fundamentum, amelyet Szekfű Gyula historiográfiai és történelmi magyarázó sémával, a *népszerűtlen reálpolitikus – népszerű demagóg – éretlen és elcsábított közvélemény* konstrukciójával magyarázott meg önmagának, a számára fontos személyeknek és olvasóinak. Erre a kulcsélményre és konstrukcióra épültek későbbi értelmezései.

Történelmi elbeszélésének szűkebb kontextusa *A száműzött Rákóczi*-botrány, annak lélektani hatása volt. Emellett fontos vonatkoztatási rendszert jelentett egyrészt az osztrák – centralizációpárti – történetírás, másrészt a Friedrich Meinecke nevéhez köthető német állam-történelmi irodalom, valamint az, hogy a korabeli magyar történetírást provinciálisnak tartotta. A szélesebb kontextust viszont a huszadik század elején már szinte mindent elborító magyar „*közösségi skizofrénia*” alkotta. Az, amely olyan – egymással össze nem illő – szimbolikus személyek, események és értékek (elvont sémákkal elfedett) összeegyeztetésének a következménye volt, mint II. Rákóczi Ferenc és Károlyi Sándor, az aradi tizenháromak és Ferenc József, a *figgetlenség* és az idegen uralommal kötött *kiegyezés*. „A mindebben rejő reménytelen ellentmondás előbb-utóbb napvilágra kellett, hogy jöjjön: az egész ország nem helyezkedhetett Jókai Mór álláspontjára, aki ... egész életében gyászolta az aradi vértanúkat, és minden este imádkozott azok kivégzőjéért, a királyért.” (Bibó István: Németh László kelet-európai koncepciója és Szekfű Gyulával folytatott vitája. A Németh

Lászlóról tartandó – visszautasított, így el nem hangzott – rádióelőadás első, bővebb változatának gépirata. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ms 5113/86. 3.).

Szekfű Gyula ennek a *politikai tudathasadás*nak a konzervatív „*realista*” feloldási típusát képviselte. Azt, amely a szerző későbbi politikai metamorfózisai mögötti konstans bázist és folytonosságot képezte, amelyen – nem kevésbé – önazonossága is alapult. Önképét ugyanis a *nagy realisták*, a *nagymagyarok*, ellenségképét viszont az illúziókat kergető, érzelmi politizálást képviselő *kismagyarok* alkották. Ennek a konstrukciónak számos hazai forrása volt, megalkotásának személyiségbeli és érzelmi bázisát pedig Szekfű Gyulának a provinciálisnak minősített magyar történetírással szembeni fölényérzete, *A számuízött Rákóczi*-botrány traumája és Trianon sokkja egymást erősítve képezték.

Szekfű Gyulának a nemzeti függetlenség visszavetítéseivel és a töretlen haladásba vetett hittel, a demokratikus politikai berendezkedéssel, az erre irányuló törekvésekkel és az emberi természet derűlátó, bizakodó értelmezésével kapcsolatban komoly fenntartásai voltak. A mindenkori nagyhatalmi adottságoknak meghatározó jelentőséget tulajdonított, a külpolitikai sikert igen nagyra értékelte, s az államot, intézményeit és hagyományait kiváltképpen tisztelte. A történelemről kialakított képet, a történelmi tudatot, a nemzeti hagyományt és az államrendet meghatározó, együtt igen fontos történelemalakító tényezőknek tartotta. Az „*európai mintakövetés*” diskurzusának leszűkített (az európaiságot a Habsburg Birodalommal azonosító) változata felől mozdult el a „*nemzeti öncélűség*” diskurzusa irányába úgy, hogy közben átmoralizált értelmezéssel megkettőzte, jó és rossz típusokra osztotta fel Európát (német-francia, romantika-liberalizmus, Habsburg-török, Nyugat-Balkán,

realitás-illúzió) és Magyarországot (nagymagyar-kismagyar). Ezzel egészen különböző helyzetekben biztosítani tudta magának az ítélező pozícióját és területenkívüliségét olyannyira, hogy 1945 után újból erkölcsi leckéztetésben részesíthette olvasóit, a „keresztény középosztály” reális helyzetfelmérésre törekvő tagjait. Nemzetfogalmát a nagyhatalmi erőviszonyokkal reálisan számot vető, ahhoz alkalmazkodó, a kiskorú társadalomról gondoskodó és a nemzeti műveltség feltételeit biztosító *paternalista állam* képe határozta meg, nemzetfogalmát és identitásprogramját pedig az ehhez való lojalitás. Mindezt úgy fogalmazta meg, hogy időről időre megelőlte azokat a tévutakat, amelyeket el kell kerülni, és azokat a személyeket, akik a tévutakat képviselik. A tévutak ellenségképet, a kívánatos állapot pedig önképet jelöltek. Az ellenségkép egyszerre jelölte Szekfű Gyula ellenfeleit, ellenségeit, azok múltbeli archetípusait és azt a magatartás- és helyzettípust, amely a nemzetet veszélyeztette és veszélyezteti. Az önkép a tudós történetész és politikus elődeit jelentette. Ugyanakkor kimondatlanul, de nyilvánvalóan jelölte a filozófus királyt, a hivatott politikus és annak befolyásos tanácsadóját archetípusát, a bölcs és felelős realpolitikust. Azt, aki megmondja, hogy milyen a helyes magatartás, politika, kívül és mivel kell lojálisnak lenni és mi a realitás.

II.

Németh László „*mélymagyar*”- „*hígmagyar*” ellentétpárja az értékeremtő értelmiség kontraszelekciójára vonatkozott. Arra, hogy vajon kik adták a nyelvújítás – az ő értelmezésében: idegen minta kritikátlan és erőszakos alkalmazása a magyar kultúrára – óta a magyar irodalmi és – ezen keresztül a – szellemi élet nyelvi, kulturális és erkölcsi mintáit. Azok, akik igazi értékeket alkottak, és közülük volt az őket körülvevő világhoz (hiszen bele voltak ágyazódva egy-egy közösség hagyó-

mány- és értékvilágába, tevékenységük és teljesítményük mintegy abból nőtt ki), vagy pedig azok, akik nem értékeket, hanem szellemi árukat állítottak elő, nem kötődtek semmiféle közösséghez, és sikerük a silány, jellegtelen, felszínes szórakoztatást tette általánossá és kizárólagossá. Minthogy ők, a *hígmagyarok* váltak a mintaadókká, a *mélymagyarok* pedig sorra-rendre peremre szorultak, elszigetelődtek és kihaltak, a hígság teremtette ürbe beköltözhetek a *jöttmagyarok*. Azok, akik ha akarták volna, sem lettek volna képesek pótolni a nemzeti hagyomány értékvilágába ágyazottság hiányát. Ők csak éltek azokkal a lehetőségekkel, amelyek az ő megérkezésük előtt a szellemi elitben már lezajlott fordított kiválasztás következményei voltak. A szellemi kontraszelekció pedig általánossá vált és áttevődött a politikai életbe is. Az, hogy az értékes kiszorul, a silány győz, a betelepült pedig feléli a lehetőségeket. Az irodalmi, a szellemi és az erkölcsi élet mintaadói ugyanis rossz mintákat adtak, s azok hosszabb távon a közösségi élet egészét itatták át és rontották meg. A feladat pedig a kontraszelekció leállítására, az értékes minták általánossá tétele, a közösségi értékelés regenerálása volt és maradt.

Németh László *pánliterátori* értelmezése a *közösség-társadalom*, valamint a *kötelesség-fogyasztás* szembeállítására épült. Szekfű Gyula hanyatlástörténelmi sémáját a nemzeti közösség erkölcsi züllése irányából gondolta újra. Nem az állami integritás *labanc* és *kunuc* felfogásának híveit, hanem a szellemi élet értékes alkotóit és sikeres, de nem értékes mintaadóit szembesítette egymással: Nála is fellelhetjük a kimondatlan, de érzékeltetett ellentétpárt: *értékes, tehát népszerűtlen* (sikertelen) – *népszerű* (sikeres), *tehát értéktelen*. Ám ahogy a *mélymagyarok* nem azonosak a *nagymagyarokkal*, úgy a *hígmagyarok* sem azonosak a *kismagyarokkal*. Az összefüggés fordítva sem igaz: a *mélymagyarok* nem *kismagyarok*, s a *hígmagyarok* nem *nagyma-*

gyarok. A szellemi élet kontraszelekciójának leírása pedig reménytelenül összefonódott az asszimilációs vitákkal. A *mélymagyar* minta viszont éppúgy egyszerre volt Németh László önképe és a nemzeti regenerálódás programja, ahogy Szekfű Gyula számára a *nagymagyar út* jelentette ugyanazt.

Németh László alapján két forrásból merített. Az egyik – láttuk – Szekfű Gyula történelmi elbeszélése, annak alapstruktúrája volt. A másikat viszont Szabó Dezső kontraszelekció-sémája alkotta. Eszerint két világ állt és áll egymással szemben Magyarországon: az archaikus, magába zárt parasztság és a modern, külföldre tekintő felső réteg. Ez a hasadás az idegen hódításból, a Habsburg-uralomból következett. Abból, hogy az idegen dinasztia nemzeti elkötelezettség híján – az alkotmányos politizálás magyar nemesi törekvéseivel szemben – felülről és kívülről verbuvált helytartókat, új arisztokráciát és polgárságot a magyarok fölé. Mindez oda vezetett, hogy a külföldi mintákat követő és alkalmazó idegenek gyarmatosították a nekik kiszolgáltatót, az idegen állam által elnyomott magyarokat. Ez a 17-18. században következett be, s a 19. századi függetlenségi törekvések leverése után a kiegyezés véglegesítette azzal, hogy a kiépülő magyar államot hozzákapcsolta a Habsburgok – önmagát túlélő és pusztulásra érett – államalakulatának sorsához. Ekkor a kiépülő ipar és kereskedelem, s ezen keresztül a kapitalizmus a bevándorló zsidók, az állam és a hadsereg a németek, a magyar szellemi élet pedig mindkettő monopóliuma lett. A dualista magyar állam viszont nem védte meg a magyarokat sem ettől, sem a nemzetiségek elszakadást célzó törekvéseitől és szervezkedéseitől. Mindez együttesen azt eredményezte, hogy a magyarok a világháborúban idegen érdekekért áldozták véréüket, s a világháború után bekövetkezett forradalom a zsidók, az ellenforradalom pedig a németek uralmához vezetett, miközben a

magyarok tömegei idegen államok hatalma alá kerültek, a kiépülő ellenforradalmi rendszer pedig elsikkasztotta a parasztság felszabadítását és a kiegyezés rendszerének újabb kiadását hozta. A Szent István-i magyar birodalom (a soknemzetiségű történelmi Magyarország visszaállítása) viszont – Szekfű Gyula értelmezésével szemben – nem lehet a megvalósítandó magyar demokrácia eszménye, hiszen hiú ábránd és történelmietlen visz-szavetítés. Egyrészt azért, mivel a kisebbségvédelem nem alkotta és nem is alkothatta Szent István politikájának részét, mivel abban a korban, amelyben az első magyar király élt, a nemzeti érzés és öntudat még nem létezett. Másrészt azért, mivel a nemzetiségek önálló államokat alkottak, s azokról nem fognak lemondani. A Habsburg-restauráció még ennél is kevésbé kívánatos, hiszen az végzetes államalakulat volt: 1867, a *rettentes esztendő* az ezeréves magyar történelem legvégzetesebb dátuma. Ez az értelmezés és a hozzá kapcsolódó szerep a magyar politikai skizofrénia „kuruc”, függetlenségi feloldása volt. Olyan, amely *etnocentrizmust, antiszemitizmust, németellenességet, nemzeti elzárkózást, parasztmitológiát és zsenitudatot* egyaránt tartalmazott, s amely a *reálpolitika átláz prófétai* leleplezésének magatartásával társult.

A kontextust a *nemzeti alkatról folytatott*, két világháború közötti *diskurzus*, annak *etnokulturális* nyelvezete és tematikája alkotta. A történelmi elbeszélés egyszerre volt hanyatlástörténet, megújulási program és normatív önmeghatározás. Közvetlenül Farkas Gyula *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, 1867–1914* című művére épült. Ám ahogyan az Szekfű Gyula *Három nemzedék*-ének sémáját illusztrálta és alkalmazta, Németh László is a *Három nemzedék* hanyatlástörténelmi elbeszélését (és Horváth János *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége* normatív irodalomszemléletét) fejlesztette tovább. Nála viszont nem a *liberalizmus*

átvétele és az *érzelmi politizálás*, hanem a *külföldi minta átvétele* (a nyelvújítás) és a közösségbe ágyazott *mintaadók kisebbségbe szorulása* lett minden baj forrása. A *Három nemzedék* és a *Kisebbségben* műfaja és előfeltevése ugyanis közös volt. Az, hogy a magyarok belső okokból katasztrofális helyzetbe kerültek saját hazájukban.

Németh László Szekfű logikáját követte ugyan, de kérdésfeltevése más volt. Ő ugyanis nem arra kereste a választ, hogy mi okozta Trianont, a történelmi Magyarország felosztását, hanem arra, hogy mi eredményezte a – feltételezett – zsidó és sváb térhódítást a magyar szellemi és a politikai életben. Ez viszont Szabó Dezső kérdésfeltevése volt. Erre a kérdésre kereste a választ Németh László Szekfű logikája alapján. Forrásait Farkas Gyula könyvén kívül mindenekelőtt maga Szekfű és a Szekfű által igen szelektíven használt kútfők, Horváth János normatív irodalom- és nyelvszemlélete, valamint (nem utolsósorban) saját irodalmi tanulmányai alkották. Szekfűhöz hasonlóan építette be hanyatlástörténelmi értelmezésébe Kemény Zsigmond röpiratait és Gyulai Pál hűbrisz-értelmezését. Ő is – ahogy a *Három nemzedékszerzője* – a külföldi mintakövetés és az öntörvényű magyar fejlődés belső igényeinek szembeállításával indított, de Szekfű konstrukcióját Szabó Dezső *kuruc* értelmezésének igazolására használta fel, újratemelve Szabó Dezső *átláz próféta* szerepét.

Szekfű önképe – emlékszünk – a *nagymagyar*, ellenségképe pedig a *kismagyar* politika volt, a belső és külső ellenségek ehhez kapcsolódtak. Szabó Dezső ellenségképét a Habsburg-hatalom, s a térfoglaló zsidók, svábok és szlávok alkották, önképét pedig az elnyomott, gyarmatosított magyar parasztság képviselőjére vállalkozó zseni képezte. Németh László ezt az *átláz próféta* örökséget kapcsolta össze Szekfű hanyatlástörténelmi sémájával, és ennek a jegyében módosította azt. Mindhárman egy

új, „nemzeti” középosztály állami beavatkozással megvalósítandó kiépítésére törekedtek – ezért sugallt a *Három nemzedék*, a *Kisebbségben* és Szabó Dezső publicisztikája egyaránt valamifajta disszimilációt. Ugyancsak, egyikük sem értékelte a magyar liberalizmus örökségét, a kossuthi hagyományt, hanem alapjában elvetette azt.

Háromuk közül egyikük történelemértelmezése sem az állampolgári jogegyenlőségben alapult. Szekfű normája az államalkotó erők politikai érteke, a magyar állam birtoklásának ténye és képessége volt. Nemzeti történelmi metafizikájának etnikai-morális bírálata, a *Kisebbségben* pedig azért bírt komoly átütő erővel, mivel annak logikája a *Három nemzedék*-ét folytatta. Azt, amelyet a történetíró sohasem tagadott meg. Mindezekelőtt ez magyarázza Szekfű Németh Lászlóval szembeni védekezésének lanyha, defenzív és lemondó jellegét. Németh László viszont olyan műfajt művelt, amelyben a középosztályi arányszámok módosításának történelmi megalapozása és a jelenbeli veszedelmekkel való szembeszállás elszánt-sága szétválaszthatatlan volt egymástól. A roszt-szul feltett kérdésekre ugyanis csak rossz válaszokat lehetett adni. Az ő tünetleírásai és helyzetértelmezései pedig mind-mind az *ádáz prófeta* szerephez kapcsolódtak.

Németh László továbbgondolta, majd átértelmezte és átalakította Szekfű Gyula konzervatív *realista* történelemértelmezését, *nagymagyar* álláspontját, hanyatlástörténelmi sémáját. Átértelmezésének legfőbb forrása, Szabó Dezső *magyar parasztság-idegen vezetőréteg* történelemértelmezési sémája volt, amelyet nagyon megterhelt a „nemzeti öncélúság” tematikája, s a magyar múlt ahhoz kapcsolódó *romantikus* narratívája, az idegen uralom, hatás és befolyás ellenségképe, a parasztrómantika, a leplező prófeta ostorozó és kinyilatkoztató szerepe. Az, amely kizárja a tárgyilagosságot és a józan érvelést.

Szekfű Gyula és Németh László értelmezésének különbsége viszont sokkal fontosabb, mint a köztük lévő hasonlóság. Míg ugyanis Szekfű nem látott belső fejlődést Magyarországon, sőt annak lehetőségét sem érzékelte, addig Németh László a magyar polgárosodás gazdasági, társadalmi és szellemi tényeire egész jövőképet alapozott, amelyet később bontott ki. Ennek elemeit láthatóan Hendrik de Man, a Tat-kör, José Ortega y Gasset és Oswald Spengler műveiből vette, azok ötvözése és átértelmezése pedig a *minőségiszocializmus*, a *Kert-Magyarország* és az *értelmiségi társadalom* szinonimáival körülírt *osztály nélküli társadalom* kispolgári szocializmusának vízióját rajzolta ki. Múltértelmezésében viszont Szekfű Gyula konzervatív konstrukciójának a foglya maradt.

Németh László a nemzet összetartó erejét, kohézióját a *szekularizált nemzeti vallásként* felfogott *nemzeti kultúrában* látta. Nemcsak abban, amit értékként fedezett és mutatott fel, hanem abban is, amit – némileg programszerűen – maga alkotott meg azért, hogy példát adjon mindazoknak, akik zeteiveivel és elhivatottságával hajlandóak szolidaritást vállalni. Ez egyszerre jelentett önmeghatározást és közösségi programot. Ebben az önmeghatározásban meghatározó volt a közösség lényegének esszencialista meghatározása és az író prófeta szerepe. Az az *ádáz prófeta* örökség, amely a magyar *nemzeti öncélúság* tematikájának egyik legsúlyosabb tehertétele volt, hiszen magában foglalta a kizárólagosságot és a kinyilatkoztatást. Azt, amellyel nem lehetett sem akkor, sem később vitatkozni, csak fenntartás nélkül elfogadni vagy teljes mértékben elutasítani. Az, amely miatt korábban Németh László igen keményen bírálta Szabó Dezsőt.

Az író identitását több tényező határozta meg: függetlenségigénye, önmagáról kialakított képe, szekularizált vallási funkciójú kultúraértelmezése, esszencialista, egységes kultúrát feltételező nemzetfelfogása és ér-

telmiség-utópiája. Ezek együtt és egymásra vonatkoztatva rajzolják ki önazonosságát, amely szerepét is befolyásolta. Olvasóközönségét a normatív magyar értelmiség tagjai alkották, identitásprogramját pedig a normatív kultúra megalkotása és szolgálata. Az, amely heroikus feladat és egyúttal példa az értékválságban lévő Európának.

III.

Bibó István *hamis realisták – túlfeszült lényeglátók* ellentétpárja különbözik a *reálpolitikus* és a *prófeta* értelmezéseitől és – bár az utóbbival nagyobb empátiát mutat, mint az előbbivel – mindkettővel szemben távolságtartást és kritikát képviselt. Nem azonos szinten: Szekfű történelmi elbeszélését alapvetően hamisnak és kártékonynak minősítette, Németh Lászlót pedig olyanak, amely őszinte, termékeny és hiteles, de reménytelenül és kibogozhatatlanul belevesztett az asszimiláció körüli viták hínárjába. Bibó István – Szekfű Gyulával és Németh Lászlóval szemben – nem azonosította magát sem a *hamis realistákkal*, sem a *túlfeszült lényeglátókkal*, és egyiket sem diabolizálta. A *túlfeszült lényeglátók* ugyan nyilvánvalóan jóval szimpatikusabbak voltak a számára, mint a *hamis realisták*, ám egyikük sem testesített meg ön-, illetve ellenségképet. A *magyar közélet százezszendős fordított kiválasztását* azal lehet megszakítani, ha a magyar politikai és szellemi elit *realista lényeglátó* szemlélettel és magatartással, önigazolás és önmitizálás nélkül hozzáfog a társadalmi és politikai felszabadulás kiteljesítése feladatainak a megoldásához, és végig is viszi azokat. Minthogy az azok útjában álló legnagyobb akadályok, a történelmi Magyarország illúziója és az úri Magyarország valósága összeomlott, el lehet és el is kell vetni a nagy hatalmi helyzethez való kritikátlan alkalmazkodás reálpolitikus illúzióját. A társadalmi és politikai felszabadulás feladata ugyanakkor azt is feltételezi, hogy a magyar politikai közösség, azon belül pedig

a parasztság társadalmi felszabadulásának ügyét elhatároljuk az egymással azonosított paraszti kultúra és a nemzeti jelleg (s a megtestesítőjének tartott parasztság) ügyétől és azok mitizálásától, s így megszabaduljunk az *ádáz prófeta* örökségtől.

Attól, amely nemcsak a parasztság mitizálásával, hanem a zsidók és a svábok arányszámának méricskélésével is tévútra vezetett. Az asszimiláció döntő tényezője ugyanis nem az asszimilálódók valamifajta rejtélyes közösségi lényege volt. Azt az asszimiláló közeg társadalmi zavarai határozták meg. Az, hogy a magyar társadalom urakra és szolgákra oszlott, s a kettő rendi jellegű volt, és mereven elkülönült egymástól. Ez volt az a mozdulatlan világ, amelyben a polgárosult zsidó és német társadalom tagjai könnyebben boldogultak, mint a rendi világba tagolt magyarok, hiszen belülről nem fékezte őket a rendies társadalmi szerkezet. A magyar társadalom számára ugyanakkor ők voltak a nemzeti asszimiláció „bezzeg gyerekei” a románokkal, a horvátokkal, a szerbekkel és a szlovákokkal szemben. Ők ugyanis asszimilálódtak, míg a többiek nem, s az ő asszimilálódásukkal próbálták a történelmi Magyarország megőrizhetőségének ámitottjai önmaguk elől elfedni a nem asszimilálódók tömegét. Ez viszont nem az asszimilánsok bűne volt, hanem az úri Magyarország öncsalása. Az, amelynek a legnagyobb szerepe volt abban, hogy a magyar politikai elit tagjai az 1860-as évektől 1944-ig rosszul mérték fel a helyzeteket, és rosszul döntöttek. A magyar politikai élet hamis konstrukciói ugyanis oda vezettek, hogy szétvált a valóságérzék és a lényeglátás, és mindkettő eltorzult: a realisták megalkuvókká züllöttek, a lényeglátók pedig ádáz, monomániás prófétákká.

Az értelmezésnek nemcsak alapstruktúrája és állapotrajza különbözött a másik kettőtől, hanem kontextusa és műfaja is. Bibó István ugyanis nem a történelmi Magyarország állami integritásának megőrzése

szempontjából mérlegelt, de nem is a kívánatos irodalmi és szellemi élet követelményeit kérte számon a múlton, hanem a közösségi értékelés zavarait és negatív mintáit, a magyar politikai skizofrénia okait kereste, és azt az 1860-as évek és 1944 közötti magyar politikai élet konstrukcióiban és előfeltevéseiben, ma úgy mondanánk, diskurzusaik alapszerkezetében, témáiban és érveiben találta meg. Az ő pozitív mintája, a realista lényeglátó nem ádáz próféta, de nem is opportunist, hanem olyan politikus, aki józan, felelős, ép a valóságérzéke és a lényeglátása, aki ezért jól tud dönteni. S éppen erre vált képtelenné diagnózisa szerint a két világháború között és a negyvenes években a magyar politikai elit.

Az esszében Szabó Dezső, Németh László és Szekfű sémái egyaránt visszaköszönnek. Tegyük hozzá, új sémát is találunk benne, Erdei Ferenc *kettős* (vagy inkább *hármás*) *társadalom* tételét. A gondolatmenet iránya viszont másfelé mutatott, mint Szekfűé vagy Németh Lászlóé. Szerinte ugyanis nem a liberalizmus a felelős a történelmi magyar állam sorsáért, hiszen annak integritása semmiképpen sem volt fenntartható. Ám nem is az a kérdés, hogy kivesszett-e vagy sem a régi és népi magyar jelleg a magyarságból, hiszen „egy közösség nem bolondul meg nyelvi hatásoktól”. (Bibó István 1948. február 15-i debreceni előadásának kéziratosszerű vázlata. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ms 5116/81.). Bibó István a hanyatlástörténelmi műfaj fogalmainak és sémáinak nyelvezetét használta ugyan, csak éppen úgy értelmezte át magát a műfajt, a fogalmakat és a sémákat, hogy azok immár a *liberalizmuskritika* és a *kultúrkritika* használhatatlanságát, az etnokulturális nyelvezet félrevezető voltát, a *reálpolitikai* és a *prófétai* szerepek használhatatlanságát és félrevezető voltát mutatták ki, és – mindenekelőtt – a *Trianon-diskurzus* és az *alkat-diskurzus* felbontását jelentették.

Maga a cím is az *alkat-diskurzus* belülről való lezárását jelöli. Ugyanis az *Eltorzult*

magyar alkat annak a beszédmódnak a kifejezése volt és azt az asszociációt keltette, hogy *az ép, egészséges magyar alkat idegen hatások következményeként eltorzult*. Bibó esz-széje viszont nem erről szólt, s éppen azt a gondolkodásmódot, amelynek része az *idegen hatás – ép, érintetlen alkat* magyarázó sémája, vetette el, s így a kifejezés értelmét veszítette. A diskurzusok felbontása és a műfaj önmaga ellen fordítása eredményeként ugyanis Bibó István túljutott Szekfű Gyula és Németh László történelmi elbeszélésén, nemzetfogalmán és identitásprogramján.

Az esszé kontextusát egyrészt a két világháború közötti *nemzeti jelleg-vita*, másrészt a második világháború alatt kezdődött – az 1849 utáni és az 1919 utáni *Forradalom után-röpiratirodalmak*-kal folytonos vonásokat mutató – *Valahol utat vesztettünk-irodalom* alkotta. Nemzetfogalma alapvetően különbözött Szekfű Gyuláétól. Ő ugyanis nemzetet nem az integer történelmi Magyarországot, annak államát és politizáló osztályait értette, és nem is annak paternalista továbbfejlesztését. De nem is valami egyszer volt, vagy megteremtendő normatív nemzeti kultúrát, szekularizált valláspótlékot, közösségi lényegét, mint Németh László. Bibó István szerint a nemzet a politikai intenciójú közösség közös vállalkozása, amely konkrét feladatmegoldásokra irányul, és az egyes egyének és az egész közösség méltóságteljeségét alapozza meg. Az ő közönségét a „keresztény középosztály”, a népi értelmiség és a *Soá* túlélői együtt, egy megteremtendő új demokratikus értelmiségi közvélemény tagjaiként alkották.

Mindháromuk Európa-kepe ambivalens volt, és mindhárman az európai értékrendszer regenerálásának a lehetőségét keresték, s (ha különböző mértékben és értelemben is, de) valamennyiük felfogásában volt valami látens Amerika-ellenesség. Az, amely az

európai kisebbségi érzet és megalománia beszűrődése volt. Kánonjukat pedig az *európai mintakövetés* és a *nemzeti öncéliség* megkettőzése, szembeállítása, összekapcsolása, illetve átértelmezése alkották. Azok, amelyek Szekfű Gyula és Németh László esetében az etnokulturális liberalizmus- és kultúrkritika jegyében szemben álltak és különböztek a korábbi – a jogkiterjesztő asszimiláción alapuló – liberális nacionalista politikai nemzetfogalomtól. Bibó István kísérlete pedig – három, 1948-as esszéjében – az *etnokulturális beszédmód* elvetését, az *alkat-diskurzus* lezárását, a *haza és haladás*, *hagyomány* és *modernitás* egymásra vonatkoztatásának és szintéziskísérletének újabb változatát foglalta magában. Ott és akkor, amikor a totális rendszer uniszónója minden más hangot elnyomott.

A magyar politikai skizofrénia – reálpolitikus, próféta és szelíd lényeglátó feloldási kísérletei után – ma is feloldásra vár, hisz az nem fátum, hanem rossz minták újratermelése. Feltehetően nem egyszeri, nagy nekiveselkedéssel lehet feloldani, hanem sok-sok célirányos erőfeszítéssel. Mindenekelőtt az egyéni és kollektív traumák módszeres feldolgozásával, pozitív magatartásminták és közösségi értékelési módok meghonosításával, a nagyétvágyú hatalmasok oligarchikus világának és a populizmus csábításának visszaszorításával, az egyéni boldogulás és a közjó közötti kölcsönhatás napi megtapasztalásával.

Kulcsszavak: *Szekfű Gyula, Németh László, Bibó István, magyar politikai skizofrénia, a nemzeti jellegről folytatott diskurzus, identitás, reálpolitika*

IRODALOM:

- Dénes Iván Zoltán (1976): *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Akadémiai, Budapest
- Dénes Iván Zoltán (1999): *Eltorzult magyar alkat: Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Osiris, Budapest

- Dénes Iván Zoltán (szerk.) (2001): *Szekfű Gyula*. (Magyar Pantheon) Új Mandátum, Budapest
- Trencsényi Balázs (2001): Az „alkat-diskurzus” és Bibó István politikai publicisztikája. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Új Mandátum, Budapest. 175–207.

